

مدیریت بحران در بناهای تاریخی زیارتگاهی

(مطالعه موردی امامزاده های استان قزوین)

علی خیری^۱

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد شهر قدس

Kheiri.ali@gmail.com

چکیده

یکی از بارزترین نمود های تاریخ و تمدن ایران زمین در معماری بناهایی جلوه کرده است که از سال های بسیار دور به عنوان میراثی گرانبها برای نسل کنونی باقی مانده اند و ما با مشاهده آنها به مهارت و پیشرفت آن دوره پی می بریم.

در این میان بناهای تاریخی - زیارتگاهی علاوه بر اهمیت کالبدی و تاریخی شان ، دارای ارزشهای معنوی ، فرهنگی و اجتماعی نیز می باشند که نیازمند شرایط خاصی جهت تداوم حیات خود هستند. این امانت های با ارزش از طرفی در اثر فرسودگیهای کالبدی و گذشت ایام ، از سویی در معرض مخاطراتی آنی از قبیل زلزله ، سیل ، آتش سوزی و ... و از طرف دیگر در معرض آسیبهای انسانی از قبیل تخریب جهت گنج یابی و سود جوئی گرفته تا وندالیسم ، عناد با مظاهر دینی - اعتقادی ، عدم رعایت حریم منظر و ... قرار گرفته اند.

هدف از این پژوهش ، در مرحله نخست کشف ارزش های نهفته و آشکار در ساختار کالبدی و نظام اجتماعی ، فرهنگی ، معنوی بناهای تاریخی مذهبی و ارتباط متقابل این بناها با محیط پیرامونی شان و همچنین گسترش و بسط این ارزش ها ست.

این پژوهش با شناخت ویژگیهای این بناها سعی دارد علل تخریب و عوامل آسیب رسان و بحران زا در این بناها و راهکارهای مقابله با آنها را بیابد تا این بناهای با ارزش تاریخی ، ضمن حفظ ارزشهای خویش با تقویت کاربرد و نقش خود، بتوانند همچنان به زندگی و پویایی خود ادامه دهند. این پژوهش به بررسی امامزاده های استان قزوین پرداخته است.

واژه های کلیدی : بنای تاریخی ، زیارتگاه ، آسیب ، بحران ، مدیریت

۱- مقدمه

در طول اعصار ، هر قوم و ملتی برای بزرگداشت از دست رفتگان خود مراسم خاص خود را اجرا نموده اند و اگر فرهنگ و سنن به آنها اجازه می داد، مزاری به احترام متوفی برپا می ساختند که ماهیت این بنا ارتباط مستقیمی با شخصیت وی داشت و هر قدر منزلت شخص بیشتر بود این بنا شاخصتر می گردید. فرهنگ و معماری ایران زمین در سراسر پهنه ایران نمونه های فراوانی از این مقابر دارد که گاهی معصومی در آن آرمیده است و پیرامونش بنای زیارتگاهی برای دل های خسته احداث شده ، یا شاعری در خاک خفته و ابیات دیوانش زینت بخش مزارش گردیده و یا پادشاهی جهت یادبود و تکریم خویش مقبره ای ساخته است و یا...

مقبره های مذهبی در بیشتر شهرها و روستاها به امامزاده معروف شده اند و در مقایسه با سایر بناهای اسلامی (بجز مساجد) از اعتبار ویژه ای برخوردارند. امامزاده ها بیش از دیگر بناهای دوره اسلامی مورد احترام و علاقه مسلمانان بویژه شیعیان هستند. بناهای فوق در طول زمان توسعه یافته و از یک آرامگاه معمولی به مجموعه های بسیار با شکوهی تبدیل شده اند (مانند مجموعه بناهای مشهد ، قم ، شیخ صفی و ...)

اهمیت حفظ بناهای تاریخی زیارتگاهی در اینجاست که برخی از بناهای تاریخی در طی زمان و بر اثر پیشرفت تکنولوژی عملکرد خود را از دست داده ، متروک شده و تخریب می گردند مثل کاروانسراها ؛ ولی بناهای مذهبی به خاطر جنبه اعتقادی و معنوی نه تنها عملکرد خود را از دست نمی دهند بلکه باعث رونق فرهنگی ، اجتماعی و اقتصادی منطقه نیز می باشند و بعضاً بخاطر مجاورت با برخی تاسیسات و فضاهای زیستنی باعث تداوم حیات آنها نیز می گردند ، که این مسئله ارزش بناهای زیارتگاهی را دو چندان می کند.

با توجه به اینکه نگرش مدیریت بحران معطوف به شناخت و پیش بینی عوامل آسیب رسان و تنظیم برنامه ها و دستورالعملها جهت مداخله در زمان مناسب برای جلوگیری و یا محدود کردن ضررهای ناشی از خرابیهاست ، لذا جهت نگهداری و انتقال بناهای تاریخی به ادوار پسین نیاز به شناخت ، کنترل ، در مان و مدیریت عوامل آسیب رسان و بحران را در آنها دارد.

۲- عوامل آسیب رسان و مخرب در بناهای تاریخی زیارتگاهی

عوامل متعددی باعث وارد شدن خسارت بر بناهای تاریخی زیارتگاهی می شود از عوامل ذاتی و درونی بنا مثل مسائل توپوگرافی و زمینی که بنا بر روی آن واقع است ، همینطور نوع مصالح و سازه گرفته تا عوامل بیرونی مثل مسائل اقلیمی ، بلایای طبیعی و نیز عوامل انسانی مانند گنج یابی و سود جویی ، عناد با اعتقادات مذهبی و معنوی مردم . عوامل سیاسی مانند جنگ داخلی و تهاجم خارجی . از آنجا که با وارد شدن یک عارضه بر بنا شرایط برای سایر عوامل مخرب هم مساعد می شود. طبعاً اگر اقدامات پیشگیرانه انجام نشود خسارتهای جبران ناپذیری بر بنا وارد خواهد شد و بنا به تدریج متروکه و از بین خواهد رفت.

۲-۱ آسیب در بنا به جهت فرسودگی کالبدی

با توجه به این که هر یک از مصالح ساختمانی دارای عمر مفید مشخصی هستند، لذا به جهت ترکیب مصالح مختلف با هم در ساخت یک بنا، با خرابی هر کدام از این اجزا، کل سیستم دچار مشکل شده و آسیب می بیند. مثلاً با تخریب ملات در بنا چسبندگی بین آجرها از بین می رود و باعث تخریب کل بنا می شود. همچنین از دیگر عواملی که سبب کاهش عمر مصالح می شود وجود قارچها، میکروبها، حشرات و .. است. در نتیجه در مرحله اول باید مصالح را به خوبی بشناسیم و از آسیبهای احتمالی آنها مطلع باشیم، تا بتوانیم با آنها مقابله کنیم و در مرحله دوم با انجام تعمیرات اصولی و علمی دوره ای، نظافت، تعویض یا تحکیم قسمتهای آسیب دیده بتوانیم عمر بنا را بالا ببریم.

تصویر شماره ۱ - امامزاده قاسم قزوین تخریب به جهت فرسودگی مصالح بر اثر گذشت ایام و علل طبیعی مثل باد و باران

۲-۲ آسیب در بنا به جهت عوامل جوی و طبیعی

عوامل طبیعی مانند باد، رطوبت باران یا نم بالا رونده، سنگینی بار برف، رعد و برق، زلزله، عوامل بیولوژیک و ... نیز باعث آسیب در بناها می شوند.

تصویر شماره ۲ - برجهای خرقان قزوین تخریب برجهای خرقان به علت زلزله آوج

۳-۲ آسیبهای انسانی به جهت سود جوئی

یکی از آسیبهای انسانی به جهت سود جوئی انجام حفاری های غیر مجاز جهت گنج یابی در بناهای تاریخی است . بعضی جریان های انحرافی و ضد دینی - اعتقادی مردم با رواج شایعه در مورد پنهان بودن گنج در دیوار و یا زیر پی و ... باعث فریب مردم ساده لوح و یا منفعت طلب شده و آنان را تحریک و ترغیب به تخریب بنا می نمایند.

تصویر شماره ۳- قزوین امامزاده علی شکرناز تخریب محراب گنبد خانه جهت سود جوئی

۴-۲ آسیبهای انسانی ناشی از عوامل اجتماعی و ضعف فرهنگی و تربیتی و

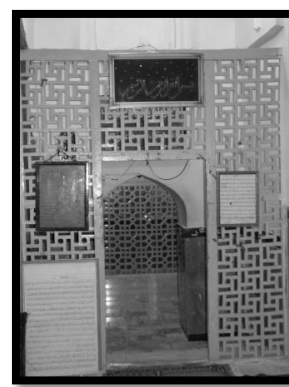
وندالیسم

توریستی که چه به نیت بازدید و چه به نیت زیارت وارد یک بنای تاریخی می شود در عین حال که باعث رونق آن بنا و منطقه تاریخی است می تواند مخرب نیز باشد . یادگارپهائی که توسط افراد در بناهای تاریخی نوشته می شود و تزیینات و جزئیاتی از بنا که آسیب دیده و کنده می شود همه ناشی از عدم فرهنگ سازی صحیح در این خصوص است در نتیجه وجود گردشگر ، زیارتگر و توریست بسیار خوب است به شرطی که کنترل شده و آموزش ببیند.

وندالیسم نیز به طور خلاصه به رفتارهای روانی گفته می شود که منجر به تخریب اموال عمومی (و تاریخی) می شود رفتارهایی چون تخریب عناصر ، شکستن درختان و ... بر ای حل معضلات اجتماعی باید آنها را ریشه یابی کنیم مثلا بزهکاری یکی از نمودهای معضلات اجتماعی است که می تواند ناشی از فقر مادی و فرهنگی باشد که آن هم در نتیجه ازدیاد جمعیت رخ می دهد.

۵-۲ آسیب ناشی از استفاده مصالح جدید در بنا ها

مثل انجام سرامیک در کف بناهای تاریخی یا کارگذاری کولر و لوله کشیها در بناهای تاریخی ، یا تعویض ضریح با ارزش قدیمی با ضریح مدرن و جدید.

تصویر شماره ۵ : امامزاده علی شکرناز قزوین انجام سنگکاری مرمر در کف و دیواره های امامزاده که منجر به حبس رطوبت و عدم تنفس بنا شده است

۲-۶ آسیبها به جهت عدم رعایت حریم بناهای تاریخی

بناهای تاریخی از جنبه های مختلف دارای حریم هائی هستند که جهت مراقبت و نگهداری بهتر از بناها لازم است به این حریم ها توجه شود. هر بنائی با بافت شهری و طبیعی خود کاملاً انس و الفت گرفته و با آنها همسو و هماهنگ شده است اما در طی سالهای گذشته که شهر ها رشد و گسترش یافتند به سرعت بناهای متنوعی در شهرها ساخته شدند . بر اثر این تحولات چهره شهر ها دگرگون شد و به نوعی باعث جدا شدن بناها از بافت شهری و روستائی و ... خود شد.

تصویر شماره ۶ : مقبره حاجی بابا : اختلال در هماهنگی بنا با محیط ، استفاده از مصالح نا هماهنگ در کنار بنا ، افزایش تراکم ، عدم حفظ محیط طبیعی اطراف بنا باعث کاهش اهمیت بنا و ایجاد شرایط مساعد برای تخریب آن شده است

۳- راهکارهای پیشگیری و مقابله با بحران در بناهای تاریخی

- ۱- انجام بازدیدها و تعمیرات دوره ای بناها
  - ۲- نظافت و پاک کردن آلودگی ها از بنا و عدم متروک ماندن آن
  - ۳- ایجاد کمترین دخالت و آسیب در بنا به هنگام وارد کردن مصالح و لوازم جدید در بنا
  - ۴- کنترل و برنامه ریزی برای توریست
  - ۵- حفظ حریم های بنا
  - ۶- جلوگیری از سنگین کردن بنا در حین مرمت و جلوگیری از بهم زدن تعادل نیروئی در بنا
  - ۷- ترغیب رسانه ها به انگیزش افراد جامعه و فرهنگ سازی مناسب
  - ۸- به کارگیری محافظان امین در حفظ بنا
  - ۹- برخورد سیستماتیک و برنامه ریزی شده مسئولین دولتی با بناها
- لازم به توضیح است به منظور مقابله و کاهش آسیب پذیری بناهای تاریخی مشارکت مردم محلی در فرایند مزبور راهگشای موفقیت برنامه ها خواهد بود.

۴- نتیجه گیری

مدیریت بحران در بناهای تاریخی تلاش می کند آسیبها و بحرانهای بالقوه را شناسائی و پیش بینی کرده و آمادگی لازم را جهت رویارویی با آنها پیدا کند تا اثرات ناشی از آنها را به حداقل برساند. نکته مهم در اینجاست که در بناهای تاریخی زیارتگاهی علاوه بر حفظ کالبد بنا باید به دنبال حفظ روح آن نیز بود ، زیرا این بناها ضمن دارا بودن ارزش معماری ، دارای ارزش اعتقادی و نوعی قداست می باشند ، که احترام

به این بناها احترام به اعتقادات مذهبی است و بایستی این میراث را حفظ کرده و به فرزندانمان هدیه کنیم.

منابع و مأخذ

۱. خیری ، علی . (بررسی و تحلیل بناهای آرامگاهی استان زنجان) ، سال ۱۳۹۰، شهرقدس: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس.
۲. خیری ، علی . (بررسی و تحلیل بناهای آرامگاهی استان سمنان) ، سال ۱۳۸۵، رودهن: دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
۳. خیری ، علی . (بررسی و تحلیل بناهای آرامگاهی استان قزوین) ، سال ۱۳۸۷، رودهن: دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
۴. سلطان زاده ، حسین . (فضاهای شهری در بافتهای تاریخی ایران) ، سال ۱۳۷۲، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی شهرداری تهران.
۵. عقابی، محمد مهدی. (دایره المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی: بناهای آرامگاهی) ، سال ۱۳۷۸، تهران: حوزه هنری.
۶. فلامکی، محمد منصور. (حریم گذاری بر ثروت های فرهنگی ایران) سال ۱۳۸۴، تهران: نشر فضا.
۷. محب علی ، محمد حسن و اصغر محمد مرادی. (دوازده درس مرمت)، سال ۱۳۷۴، تهران: وزارت مسکن و شهرسازی، سازمان ملی زمین و مسکن.